

SVEČANA SJEDNICA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

дне 24 студенога.

I.

BESJEDA

PREDSJEDNIKA DRA. FR. RAČKOGA.

Vele učena gospodo akademici!

Mnogo poštovani zборе!

Uz srdačni pozdrav u ime našega preuzvišenoga pokrovitelja i u ime svoje, kano kod ove zgone zamjenik njegov, otvarajući ovu sedamnaestu svečanu sjednicu mogu vas opravdanim zadovoljstvom uputiti na izvještaj tajnikov, koj će vam odmah u skupnom pregledu razviti vjernu sliku našega znanstvenoga i književnoga rada tečajem ove akademičke godine. Iz ovoga ćete se pregleda uvjeriti, da književan rad ove godine ne zaostaje svojom plodovitošću za onim neposredno minulih godina, da se područje znanstvenih podhvata postupice prema duševnim i tvarnim silam razmiče, da se skup starijih poslenika pojačava mladji, a tiem stvara naraštaj, koji će s vremenom po tečaju same naravi preuzeti vodstvo ovoga zavoda, učiniv ga tako zbilja neumrlim, u kratko: da naša akademija može i prošlu godinu smatrati jednim korakom napried u izpunjavanju one zadaće, koja joj je i naprama znanosti i naprama narodu propisana. A ta zadaća je, pak ne može ni biti druga, nego da naša akademija pripomogne s jedne strane presaditi na domaće zemljište obćenite stečevine ljudskoga uma, s druge pako strane otkriti obćoj znanosti osebine koli hrvatskoga naroda i srodnih mu plemena toli rodne jim postojbine. Vršćei akademija u tom obsegu i u tom pravcu svoju zadaću u granicah svojega ustrojstva zdravu će i čvrstu gradju doprinesti za dogradjivanje naše narodne prosvjete.

Prosvjeta i znanost nisu, kako vam je dobro poznato, istovietni pojmovi. Prosvjeta obuhvaća cjelokupno područje sveukupnoga duševnoga života jednoga naroda. U tom području imade jurve danih živalja, koji se dakle ne mogu tek stvoriti već se imadu samo skladno i sustavno razviti. Ovamo spada narodno biće i glavni mu izraz narodna ćud, koja je samo vrst, ogranak obće ljudske ćudi, te obujima sva svojstva i sve sile naroda, kako se u većini njegovih članova očituju. U narodnom biću i narodnoj ćudi imadu svoj korien jezik, osjećaj i običaj, kojimi se narod od naroda, pleme od plemena razlikuje, i koji na svekolike odnošaje sveukupnoga duševnoga života tako bitno djeluju, da obćoj prosvjeti u ovom ili onom narodu ili plemenu ili narodnoj skupini daju posebno, često dosta izrazito lice. Sila narodnoga bića opaža se osobito u oblicih sukromnoga i javnoga života: u obitelji i društvu, u državnih i vjerskih uredbah. Kršćanstvo je po svojoj namjeni, po svojoj nauci i po svojem nutarnjem ustrojstvu vjera sveobća, vjera jedina po nadi i ljubavi, obuhvaćajuća sve narode i sve zemlje, sva plemena i sve vjekove: pa je ipak narodno biće u raznih skupinah čovječanstva na kršćanstvo tako djelovalo, da mu se je njegova jedinstvena sveobćenitost bez povrjede sućtva u različitih izjavah života prilagodila. Što može biti jedinstvenije, što obćenitije, nego li su zakoni mišljenja? Pa su se ipak ovi u sebi jedinstveni zakoni drugačije očitovali u Atinah i Rimu pod različitim uplivanjem narodnoga bića grčkoga i latinskoga. Imade li na svietu odnošaja nježnijih i s celim bićem čovjeka sraslijih nego li su obiteljske sveze? Pa je ipak shvaćanje obitelji različito, da ne zalazim u različite skupine naroda, kod Grka, Germana i Slavena, te se je ovo različito shvaćanje obitelji u cijeloj društvenosti njihovoj različito očitovalo. I tako dala bi se sila narodnoga bića omjeriti o inih takodjer plodovih ljudskoga duha, čovječjih uredbah i tvorbah, kada nebiste i vi jednako sa mnom uvjereni bili, da je to činjenica utvrđjena i narodnom psihologijom i prosvjetnom historijom.

Ali premda je znanost već priznala narodnomu biću takav upliv: nije se ipak do danas podpunoma složila u ustanovljenju onih skupina prosvjetnih, koje su pod uplivom izviestnoga narodnoga bića postale, a kamo li da je u one pronikla, koje se tek stvaraju naprama ovim nije pače ona uvijek bez predsuda.

S njeke strane htjede se u novije doba iz poviesti ljudske prosvjete dokazati, da u izobraženom svietu imadu dva velika medju

sobom opriečna prosvjetna područja, istočno na ime i zapadno, oboje prostorom razstavljeno Baltikom, istočnimi ogranci karpat-skih gora, donjim Dunavom i obalami Adrije. Prema tomu spadali bi svi ne samo azijski nego i evropski narodi s one strane tih granica, bili oni plemena arijskoga, semitskoga ili turanskoga, u istočno prosvjetno područje. Za temelj ovoj diobi uzele su se izjave društvenoga i državnoga života, u kojih da se imade nazrievati osnov onih raznica i oprieka, kojimi se iztok od zapada razlikuje. Ove izjave da dokazuju, kako je društvo istočno i zapadno plod dvaju daleko se razilazećih smjerova u razvitku čovječanstva. Priznaje se, da su se unutar granica obiju prosvjetnih područja s vremenom stvorila samostalna u koječem se razlikujuća prosvjetna središta, kano što u staro doba u nilskoj dolini Misir, u poriečju Tigra i Eufrata Babilon, Asur i Perzija, na Indu i Gangesu Indija, na istočnom okrajku sredozemnoga mora Fenicija i Judea, a na srednjem mu okrajku Helada i Macedonija, za tiem u srednje doba ponosna Bizancija; ali da se pored svih raznica u pojedinostih sačuvao u društvenih i državnih odnošajih zajednički duh, opriečan onomu, koji je iz Rima, kano svoga središta, zapadu utisnuo posebno istočnomu protivno prosvjetno lice.

A u čem se očituje duh iztoka? U izključivoj prievladi puke osebnosti u svih odnošajih društvenih. U obitelji vlada jača osebina, t. j. muž, nad slabijom, t. j. ženom; medju njima nije se nikada razvila sveza počivajuća na ravnopravnosti. U državi vlada izključivo osebina gospodujućega plemena nad svimi podređenimi plemeni, tē ono daje i značaj državi, tako da na iztoku država je osnovana izključivo na načelu narodnosti; jer gospodujuće pleme poprimiv i vršiv svu vlast te nedieleći je s drugimi nije podobno bilo stvoriti političke narodnosti. U istočnoj državi postoji nepremostiv jaz izmedju gospodujućega i podložnih mu plemena, uslied česa istočna država ne ima asimilativne sile, nego širi se i raste samo osvajanjem t. j. silovitim nizanjem susjednih na glavnu zemlju. A pošto ona jedina izključiva narodna osebina ne može sama vršiti one prievlasti, prenaša svoja vrhovna prava na jednu osobu iz svoje sredine, koja tim postaje zastupnicom i prilikom narodne osebnosti. Odatle je neograničena monarhija zajedničko svojstvo svih istočnih država. U svojem neograničenom vladaocu nazrievaju istočni narodi utjelovljenje svoje vlastite osebnosti, te svekoliko štovanje, koje ovoj pripada, na njega prenašaju, i to izključivo na osobu a ne i na porodicu njegovu. Obzirom na takav

odnošaj između vladaoaca i gospodujućega plemena, prvi podržava povlašćeni položaj drugoga, jer o tom visi njegova također vlast i upliv. Stoga iztočni vladaoци nisu nikada tištili naroda, iz kojega su oni sami, već je samo strani narod osjećao težinu njihove vlasti. Iz ovoga se živoga osjećaja osebnosti i osobne i plemenske izvodi, da na iztoku imade dosta žilave oporosti u pasivnosti, ali malo uztrajne i djelotvorne snage, mnogo živahnoga smisla za promatranje, ali slab mar za zahtjeve praktičkoga života, malo pravoga cilu državnu zajednicu obuhvaćajućega domoljubja, a mnogo plemenskoga rodoljubja.

Ovako se po tom shvaćanju prosvjetne poviesti očituje duh iztoka. Tomu protivno duh zapada očituje se u prievladi zajedinstva nad osebnosti tako, da ova bude s prvim u sklad dovedena i da se tim osjećaji zajedinstva i osebnosti u ravnovies dovedu. Ovaj divni proces izveden bi u vječnom sedmobriežnom gradu na Tiberu, a odanle prenesen na savkoliki zapad. Duh zapada stvorio je Rim, učinio ga velikim i odanle priedje po svietu u različitih smjerovih. Taj se duh očitovao u obitelji u ne izključivoj prievlasti jače osebnosti, već u postupičnom pridizanju slabije osebnosti, čim je žena postala ravnopravnom mužu pred domaćim žrtvenikom i u upravi kuće. Taj se je duh očitovao u borbah među patricijskim i plebejskim slojem, koje su svršile zamjenitim pravnim poravnanjem. Toga su duha plod zakon i pravo, ova dva u stvaranju država najjača činbenika. Taj je duh stvorio pravnu državu i politički narod. Tomu se napokon duhu pripisuje također sveobćenitost rimske crkve u oprjeci s narodnim crkvama iztoka, koje da su proizvod iztoku prirodjenoga osjećaja osebnosti.

Ovako se u bitnosti s jedne strane tumači razlika između iztoka i zapada u prosvjetnom razvitku. Duh iztoka i zapada stavlja se u takovu oprjeku, da je ni djelo ljubavi dosele ne mogaše izmiriti. Nad iztokom vlada Ahriman, nad zapadom Ahurômazdâo, boreći se od pamtivieka za prievlast.

Ali ovakova dioba izobraženoga svieta u dva opriečna prosvjetna područja, ovakovo shvaćanje iztoka i zapada, ovakovo oštro omeđajenje jednoga i drugoga, koliko je možebiti donjekle duhovito i prozirno, toliko je jednostrano i neopravdano. Ono na ime uzima u obzir izjavu narodnoga bića, narodnoga duha, u jednom samo smjeru, u smjeru društvenom. A zašto? jer se veli, da se duh naroda ne pokazuje u višoj ili nižoj obrazovanosti nego u skupnosti osjećaja i nazora cieloga puka; a ovi da se očituju najizrazi-

tije u stvaranju društvenih i državnih oblika. Ali ova se tvrdnja ne može uporaviti na svekolike narode i na sve izjave narodnoga jim bića. Kano što nam historija ljudske prosvjete potvrđuje, duh je narodni kod jednoga naroda bio tvorniji u ovoj, kod drugoga u onoj grani duševnoga života, te se čini, kano da se je narodno biće sraslo s jednim smjerom i da je druge zanemarilo. Duh grčkoga naroda zanio se je za istinom i ljepotom, te je u oba smjera, u znanosti i umjetnosti, iznio na svjetlo djela, koja su mu u historiji ljudske prosvjete zajamčila neumrlost. Duh rimskoga naroda zanio se je za uzorom prava, te ga je nastojao oživotvoriti u obitelji i državi. A kano što se istina, ljepota i pravda u čovjeku popunjuju, tako se duh grčki i duh rimski, iznoseć prvi uzvišene tvorbe u znanosti i umjetnosti, drugi u društvenosti, popunjuju u starodavnom svietu. Upravo u onom, u čem se narodno biće grčko i rimsko u prosvjeti najizrazitije očituje, ne ima opreke između grčkoga i rimskoga duha; usuprot prvi je na drugoga djelovao najblagotvornije. Poznato je i priznato, da je duh grčki bio rimskom učiteljem u znanosti i umjetnosti, a da je duh rimski znanje i umienje svojega učitelja upotrebio za državne, po njem stvorene tvorbe. Rimljanin bijaše državnikom i bio si u tom sviestan svojega prvenstva; te si nije ni prisvajao prvenstva u znanosti i umjetnosti. Liepo je i vjerno u tom pogleda označio smjer duha rimskoga jedan od najvećih upravo rimskih umnika, pjesnik P. Vergilius Maro, u poznatih stihovih: „Excudant alii spirantia mollius aera, credo equidem, vivos ducent de marmore vultus. Orabunt causas melius, coelique meatus describent radio et surgentia sidera dicent. Tu regere imperio populos, Romane, memento. Hae tibi erunt artes, pacisque imponere morem, parcere subiectis et debellare superbos“.

Niti obiteljski odnošaji kod Grka i Rimljana ne ovlašćuju nas, da razlikosti, koje se ondje iztiču, pripišemo oprjeci iztočnoga i zapadnoga duha. U rimskoj se obitelji, kano što jedan znamenit pravoslovac (Walter: Röm. Rechtsgeschichte §. 511) opaža, nalazi nješto čisto narodna, a to je priednost muža i njegova kano supruha i gospodara vanredna moć nad ženom i djecom, i nješto obće ljudskoga, a to je zakonom i običajem takodjer zaštićena supružka i roditeljska ljubav i dječje štovanje i rodbinska sveza. Osjećaj indi osebnosti, na kojem da počiva grčka i svaka iztočna obitelj, nije tudj ni rimskoj, te joj je „patria potestas“ najrječitiji izraz. Odanle pako, što je Grkinja bila od Rimljanke u obitelji

manje slobodna, izvoditi oprjeku izmedju duha iztočnoga i zapadnoga, bilo bi upravo tako opravdano, koliko bi opravdano bilo naći veću srodnost izmedju narodnoga bića Rimljana i starih Lykijana ili sadanjih sjeveroamerikanskih Irokeza i Hurona, jer kod ovih jača osebnost nije muž nego žena. — Da su se državni odnošaji kod Grka prema onim kod Rimljana različito razvijali i razvili, to je svakomu dovoljno poznato; a rado se priznaje, da ova raznica u mnogom potiče od raznoga jim narodnoga bića. Osjećaj plemenske osebnosti jako je uplivao u javni život; oprjeka izmedju jonizma i dorizma proniknu sve državne odnošaje. Ali da je osjećaj osebnosti ublažen bio osjećajem skupnosti, i tim razvijeno narodno jedinstvo, pokazuje tako zvani amphiktyonski savez. Osim toga vjera, jezik i prosvjeta izjednačiše plemenske oprjeke.

U nijednom pogledu nije izmedju Rimljana i Grka vladala u prosvjeti tolika oprjeka, da bi se ovi drugi s inimi azijskim narodi porjetla semitskoga ili turanskoga smjeli uvrstiti u jedno, iztočno prosvjetno područje, kano da bi izjave helenskoga duha u društvenih odnošajih srodnije bile izjavam narodnoga duha onih plemena nego li izjavam rimskoga duha.

Kod svakoga onih naroda nalaze se u raznih izražajih prosvjetnoga života različita obilježja, koja sastavljaju takodjer različita širja ili užja prosvjetna područja; a strpati jih u jedno veliko iztočno prosvjetno područje, u koje bi spadao Misirac, Asurac, Babilonac, Feničanin, Židov, Perzijanac, Kinez, i Grk, nije nikako znanošću opravdano. Duh iztoka nije tako daleko nikada dopirao; nikada nije dao u ničem jedno prosvjetno lice onoj narodnoj smjesi, koja se je od Inda do Sabore, od kaspiskoga mora do iztočne obale Adrije talasala. Kada bi se prosvjetna područja stvarala jedino ili pretežno po srodnih ili jednakih izjavah, oblicih društvenoga života: dospjelo bi se u zablude, proti kojim bi se svaki prosvjetni povjestnik ogradio. Sjeverno-amerikanski Indijanci žive u društvu bez vladaoca, a vladavina jim je posvema uređjena. Kod Malajaca i Polinezana imade plemstvo i dva razreda plebejaca. Zar će se ova plemena, kod kojih prosvjeti u pravom znamenovanju rieči ne ima traga, vrstati po ovih društvenih odnošajih u prosvjetna područja s istim društvenimi uredbami?

Visoko cieneći rimski duh u društvenih i državnih tvorbah i neizmjeran upliv na razvitak naroda osobito zapadnih ne smijemo ipak zaboraviti na drugi faktor, koji je još više doprineo za izmirenje oprjeka osnovanih na narodnom biću i za ravnovies medju

osobnosti i skupnosti. A taj veliki faktor jest kršćanstvo. Kada se veli, da je duh rimski poravnao oprjekoje među razredi pučanstva, da je rimska država svim slojevom žiteljstva zajamčila njeka prava i njeku slobodu djelovanja, da je ona prva u pravu i zakonu nazrela najmoćnije činbenike za stvaranje države: sve je to donjekoje opravdano. Ali što moći rimskoga duha uz mnoga stoljeća nije pošlo za rukom, da se osobna nesloboda, kojom su pred slobodnim gradjaninom tisuće i tisuće sužitelja sputane ostale, dokine, da pred pravom i zakonom ne ima razlike ni roda ni narodnosti, da se prava žene izravnaју s pravi muža — to sve i mnogo drugo, što je sada svojinom izobraženoga svieta, izvelo je kršćanstvo poslije dugotrajne borbe s predsudami nasliedjenimi upravo od staroga svieta. Vi znate, gospodo, na dalje, koliko je crkva, pored prividno protivnoga nastojanja Honoria III. i Inocencija IV., uradila za razširenje poznavanja rimskoga prava; znate, koliko je djelovala na preobraženje međjunarodnoga prava u prilog uljudnosti; znate, kako je kazneno pravo nastojala postupice ublažiti; znate napokon, da je upravo crkva tim načinom mane duha rimskoga izpravila, nedostatke usavršila, praznine izpunila.

Ova velika djela izvede u kršćanskom svietu jedna nerazdieljena crkva, te u njegovu preporodjaju bijaše iztočna suradnicom zapadnoj. Bio bi pristran, koji bi s te strane zasluge iztočne crkve prezreti htjeo. Pošto je razvoj iztočne crkve bio uz tisuću godina tiesno skopčan s bizantinskom carevinom, a u ovoj je pristrana historiografija nazrievala samo leglo pokvarenosti i himbenosti: prikazano je i djelovanje iztočne crkve za prosvjetu iztočnih naroda u nedovoljnom i nepovoljnom svjetlu. „Dugo vremena — tako izpovieda jedan od najnovijih obradjivalaca bizantinske poviesti — postupalo se s tisućogodišnjom poviešću ove carevine velikom zavišću, prekomjernom strogošću i preziranjem. I onaj, koji obzirom na pronjenljivu sudbinu ove države nije govorio o tisućogodišnjem propadanju ili čak o tisućogodišnjoj trulosti, obično je nerado pažnju svoju okrenuo državnomu ustroju, kojega ljetopisi kano da nisu podavali mnogo drugoga osim izvješća o neprekidnih dvorskih prevratih, o neprestanih priestolnih promjenah despotičkih vlastodržaca, o romantičkih krvavih prizorih i o divljem strančarenju poradi teško razumljivih dogmatičkih pitanja . . . Ali ta jednostavna činjenica, da se je taj ostanak starih monarkija Konstantina i Teodozija, premda mnogo razkomadan i umanjen, mogao opirati neprestanim strašnim navalam vanjskih neprijatelja; da se je mogao od svakoga i najdub-

ljegą poniženja iznovice pridići, prije nego li je u osmanskoj bujici ugreznuo; već ova veličanstvena činjenica svjedoči o njegovoj ogromnoj i bezprimjernoj životnoj žilavosti. . Bizantinska je država izza propasti zapadnoga rimskoga carstva sačuvala kroz stoljeća veliko znamenovanje kano baštinik i nosilac s jedne strane bogato razvijene civilizacije, s druge strane blaga starodavne prosvjete, nuz novu sjajno procvatu arabsku starijega kalifata i u svezi s polagano ničućom zapadnom, koja je većim dielom pronicanjem germanskoga rimskim bićem postala. Onaj čas, kada su turska zrna napokon jake zidine carigradske probila, jest takodjer podjedno onaj čas, kada je za novu prosvjetu jak i sretno razvijen zapad obranbenim utočištem za posljednje nosioce propadajuće grčke prosvjete postao.“

Ovo bijaše misija Bizancija; i pošto ju je svršio, zaslužuje bar priznanje sretnijega zapada; ništa nas pako ne ovlašćuje, da ga u onoliku oprjeku sa starim Rimom stavljamo, da staroga i mladoga druga u težkom tisućogodišnjim poslu okó zajedničke prosvjete razdvajamo.

Po onoj prije spomenutoj diobi izobraženoga svieta u dva velika prosvjetna područja spadao bi daleko veći dio Slovjentva u iztočno, a samo manji u zapadno. Ova dioba imade smisao samo, ako joj se crkva uzme za osnov; ali to stanovište nije ondje odlučujuće, jer se i iztočna crkva i bizantinska država prikazuje kano objava osjećaja izključive osebnosti. Prema tomu, ako Slovjentvo spada zbilja u tako označeno iztočno područje prosvjetno, valjalo bi da u slovjenskom narodnom biću imade osjećaj osebnosti prievladu nad osjećajem skupnosti, pa da se taj osjećaj osebnosti nalazi izražen u društvu slovjenskom, imenito u najprvijen obliku njegovu, u obitelji. A da se stvar upravo protivno imade, dobro vam je, gospodo, poznato. U zadruzi, koja je svih slovjenskih naroda bio i djelomice još jest obćenit obiteljskoga života oblik, nalazi osjećaj skupnosti i osjećaj osebnosti najskladniju ravnovies; pak ako se o prievladi jednoga ili drugoga može govoriti, tada zaista prevladuje osjećaj skupnosti. U izrazu ove ravnoviesi razlikuje se upravo slovjenska obitelj od obitelji rimske i germanske, kano što je to već do sada znanošču utvrđjeno. „Pojedini čovjek — kaže Hube sasvim temeljito — medju Slovjeni mogao je samo u toliko biti dionikom nekih prava, u koliko je bio članom obitelji i u koliko je živio s obitelji u nerazdruživoj svezi.“ A ta ravnovies izmedju osjećaja skupnosti i osjećaja osebnosti izražena je takodjer

u viših društvenih tvorbah slovjenskih, osobito u župi, koja nije prvobitno bila drugo nego li plemenska zadruga. Osjećaj skupnosti kod Slovena nalazi se izražen i u uredbah javnoga društvenoga života. Sjećam vas na onu uredbu, koja se nalazi u starom pravu hrvatskom, srbskom, českom, poljskom, ruskom, koja je dakle sveslovjenska, po kojoj je rod, pleme, župa odgovorna bila za zločin, počinjen na njezinu zemljištu.

Sve ovo navodim samo za to, da se vidi, kako je neosnovano, Slovenstvo uvrstiti u ono prosvjetno područje, u kojem prevladjuje u društvenosti osjećaj osebnosti. Pravo narodno biće slovjensko, kano što niti nijedno drugo, neočituje se samo u ovom jedinom, društvenom na ime smjeru; pak se po ovom jedinom smjeru, kako već rekoh, ne smjedu samovoljno stvarati prosvjetna područja, nego po ukupnosti izjava narodnjega bića.

Pokušalo se s njeke strane podijeliti sav izobraženi sviet u dva velika prosvjetna područja, istočno i zapadno, da se odavle za jedno pleme, stanujuće u srednjem Podunavlju, a stojeće u svezi po svojem poricetlu s narodi istočnoga a po prosvjeti s narodi zapadnoga područja, izvede prekrasna misija biti posrednikom između iztoka i zapada. Nosiocem ovoga posredništva imale bi biti ponajglavnije društvene i družbene uredbe, koje su po tom shvaćanju najjasniji izraz narodnjega duha.

Ali moja gospodo! vi znate dobro, kako se posreduje prosvjeta i tko je sposoban biti takovim posrednikom. Narod je živ organizam, on se razvija iz sebe i u sebi sredstvom svojih vlastitih sila, a ne kakovim priljepljivanjem iz vana. Iz vana može mu doći samo poticaj. Listajući poviest prosvjete ljudske naći ćemo potvrđenu ovu istinu, koja je u psihologiji naroda osnovana. Da ne zalazimo u starovjeku historiju prosvjete, sjetite se, kako je onaj smjer prosvjete, koj je prozvan prieporodom ili renaissancom, i koji je dao pravac razvitku nove dobe, postao obćim dobrom izobraženoga svieta. Kolvieka mu je Italija; ovdje je humanizam skoro čitavo stoljeće gospodovao i sve duhove obuzeo, te najuzvišenije plodove znanosti i umjetnosti i ljudske ugladjenosti iznio bio, a da mu je odanle tek kakova iskra preko Alpa vrenula. Pak zar su Talijani prenieli humanistične misli, koje su kod kuće tako divno izpreli, medju strane narode? Jesu, ali samo iznimno i kroz pojedine svoje sinove, koji su u inostranstvu kakav položaj zadobili. Enea Silvio de Piccolomini bijaše iznimka u Njemačkoj, Poggio u Englezkoj. Propagandu za humanizam činili su u svojoj domovini

Englezi, Francezi, Niemci itd., koji su ga ondje na izvoru, u Rimu, Firenci, Mletcih itd. naučili poznavati. Englezi John Tiptoft, Bruniev prijatelj Thomas, Guarinovi učenici William Gray, John Frea i John Gunthorpe i mnogi drugi, koji su u Italiji svjedoci i učestnici bili onoga novoga duševnoga pokreta, pokrenuli su nove misli u svojem narodu. Niemci Johann Roth (Rode) učenik rimskoga humaniste Lorenza Valle, Petar Luder, Henrich Stercker, Laurentius Blumenau, Hartman Schedel bijahu ili predteče ili stjegonoše humanizma u njemačkom narodu, pošto su njegovimi ideami opojeni ostavili Italiju. Iz tako priredjena zemljišta mogao je ni knuti „phoenix Germaniae“ Johann Reuchlin. A da ne idemo daleko, naši Ivan Vitez iz Sredne i sinovac mu Ivan iz Kešinaca više su učinili za razširenje humanizma u Ugarskoj nego li Talijan Galeotto Marzio iz Narnia; a u Dubrovniku, što je Ivan iz Ravenne samo pokušao, izveli su domaći sinovi, kano Elij Lampre Criević, Ivan Gučetić, Marin Bunić i drugi. U kratko: stečevine drugih naroda u prosvjeti mogu s uspjehom prenieti drugamo domaći sinovi. Ni duševna hrana nemože se tuđjim nego vlastitim želudcem probaviti.

Ako je tako bivalo s humanizmom, kojega je nosilac bio svjetski za tada latinski jezik: šta da reknemo o načinu posredovanja novovjeke prosvjete, koja je svojom sadržinom obćenita i svjetska, ali svojim oblikom čisto narodna? Sada se prosvjeta može posredovati samo narodnim jezikom i narodnim duhom; te je uslied toga još više pozvan i jedino zvan svaki narod, da si ju svojim trudom, svojimi silami usvoji.

Šta se Slovjena tiče, oni su i uzvišene istine kršćanske usvojili i obljubili, kada su jim narodnim jezikom propoviedane, narodnom knjigom raztumačene bile. „Učitelja neimamy takovago — pisao je Rastislav misleći na njemačke svećenike — iže ny by v svoj jezyk istinnuju včru hristianskiju skazal . . da pošli ny episkopa i učitelja takovago.“ Takova učitelja znanosti prima i sada rado narod Slovjenski; i samo takav nalazi kod njega odziva; drugačiji posrednik prosvjete ne ima pristupa.

Narodi slovjenski sami će za sebe obradživati polje znanosti i umjetnosti, sami će si prema svojemu biću i duhu stvarati društvene tvorbe. Oni će rado upotrebiti u tom poslu tuđe znanje i tuđe izkustvo. A kako su njihove narodne tvorine, po priznanju stranih nepristranih sudija, plemenite, zanosne i uzvišene; kako jih je bog nadario upravo razsipno velikimi svojstvi uma i srdeca; kako

se sada na cie'om prostoru Slavjenstva razvija neobična radinost u svih granah ljudskoga znanja i umjenja; kako se ukazuju liepi plodovi toga truda: možemo i mi već sada o slovjenškoj prosvjeti, poimence nauci proreći, što je Fridrik veliki, koj je suvremene njemačke književnike tako malo cienio, da je kazao, kako jim izkazuje najveću milost, što jih ne čita, prorekao o njemačkoj: „Promjena u duhovih pripravlja se . . . Ponos narodni diže svoj glas . . . I mi ćemo imati svoje klasike, svaki će jih htjeti čitati i uživati . . . Ovi liepi dani naše književnosti nisu nadošli ali se približuju. Ja vam jih navješćujem, oni će sinuti; ja jih neću više vidjeti . . . Ja sam kano Mojsija: iz daleka gledam obećanu zemlju, ali neću u nju unići.“

Štovana gospodo akademici! na tom poprištu za prosvjetu narodnu akademiji je našoj naznačeno čedno ali puno zaslužno mjesto. Ona ima ponajprije obradivati i promicati znanosti u hrvatskom narodu; ali premda se nikomu ne namiće, djelovanje njezino sbog srodstvenih sveza presize uzke granice naše hrvatske domovine; pak se raduje, ako može u kolu svojih družica pripomagati što god u stvaranju prosvjetnoga područja cjelokupnoga Slovjenstva, koje neće biti s nijednim drugim u oprjeci, nego sa svakim u bogu ugodnom, čovječanstvu koristnom skladu.

II.

IZVJEŠTAJ

TAJNIKA DRA. PETRA MATKOVIĆA.

I ovogodišnji izvještaj, kojim mi je nacrtati stanje i književnu radnju jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî za prošle akademičke godine, pokazati će, da se radnja naše akademije kreće jednakim smjerom, Jer se i prošle godine radnja akademije odnosila prvo na znanstvena samostalna iztraživanja u onih granah znanosti, koje naš zavod ima po svojem ustrojstvu obradivati, a drugo na izdavanje gradje, koja ima tomu iztraživanju za podlogu služiti. — Počimajuć prvim dielom akademičke radnje, čast mi je najprije spomenuti razprave i druge članke, kojimi su pojedini razredi svaki u svojoj struci nastojali pomaknuti kod nas one znanosti, kojimi se prema svojemu zadatku bave.

U razredu *filologiĉko-historiĉkom* pravi ĉlan i predsjednik dr. *Franjo Raĉki* od svoje obširne razprave o „nutarnjem i prosvjetnom stanju samostalne hrvatske drŹave prije XII. vieka“ razpravljaše o tadanjem druŹtvu, t. j. o razredih, iz kojih je ono sastojalo. Pošto se je staro i sredovjeĉno druŹtvo dielilo na dva glavna razreda, slobodnih i neslobodnih ljudi, dolazi uĉeni akademik na temelju suvremenih izprava do rezultata, da je i u Hrvatskoj bilo neslobodnih ljudi, koji se u latinskih spomenicima zovu „*servi et ancillae*.“ Takovih je bilo ne samo u dalmatinskih prvobitno romanskih gradovih, nego i na hrvatskom zemljištu, osobito u onom, koje je s onimi gradovi stajalo u doticaju i svezi. Nadalje razpravljaše o formi, koja je u Hrvatskoj obdrŹavana, kad je ĉeljade prešlo u odvisnost osobnu, te dokazuje, da je ona u bitnosti bila kao što u Rimljana. Pošto je nacrtao poloŹaj ovakovih ljudi, prelazi razglabati, kako su „*servi*“ stekli osobnu slobodu; pa nalazi, da su bili oslobođani ponajviše oporukom i izjavom gospodara medju Źivimi. Ali pošto su naĉin i forma tuđje, dolazi akademik do osvjeđoĉenja, da je „*servitus*“ od druguda presadjena, imenito iz romanskoga svieta. Hrvati i Slovjeni u obĉe nisu prvobitno poznavali druge forme osobne ovisnosti osim one, koja se osuiva na pravu ratnom. Iza toga razpravlja o poloŹaju stranaca u hrvatskoj drŹavi, koj je u drugih tadanjih drŹavah bio razliĉit od poloŹaja urodjenika. Napokon obširnije razpravlja o seljanih, gradjanih i plemstvu. — Isti napisu nekrolog poĉastnomu ĉlanu Vaclavu Alexandru Maciejovskom, u kojem prati korak po korak znanstven rad pokojnika poĉam od prvih njegovih djela na polju rimskoga prava (1820), pa do posljednjega truda na polju historije i prava slovenskoga. Uza to se je svagdje osvrnuo akademik na stanje one struke u slovenskoj literaturi, u kojem ju Maciejovski pišuĉ dotiĉno djelo nadje. — Isti akademik prinese za „*Starine*“ po njem sabranu *Korespondenciju Pavla Rittera-Vitezoviĉa*, izraziv tom prilikom namjeru, da ĉe prema okolnostim postupice sabirati pisma drugih takodjer hrvatskih odliĉnjaka, jer su pisma najobilniji i najĉiĉi izvor ne samo za Źivotopise nego i za poviest u obĉe.

Pravi ĉlan *Armin Paviĉ* u svojoj razpravi o *Palmotiĉevoj Kristijadi*, kojom je zaslađio sveĉanu sjednicu od prošle godine, ocjenjujuĉ sveukupni rad Palmotiĉev, iztakao je u ĉitanju samo Kristijadu. Veĉ stari biografi uĉe, da je Palmotiĉev epos postao u povodu latinske Kristijade Jerolima Vide. Akademik najprije razlaŹe, koje mjesto u historiji literature ima Vida, onda ocjenjuje

napose Palmotićevu Kristijadu. Iz poredanja obaju eposa pokazuje akademik, da je Palmotić latinski original na hrvatski slobodno preveo. Iz kompozicije prievoda i homiletičnoga tumača dokazuje se nadalje, da je hrvatska Kristijada postala prema latinskoj sa svijem različita karaktera, ona više zadovoljava pobožnosti srca, nego li estetskomu uživanju. Uza sve to ostaje liep spomenik slave, kojom se je Dubrovnik na polju hrvatske književnosti proslavio, a Palmotić potpunoma zaslužio glede svoga rada hvalu, kojom ga stari književnici uzneseše iznad ostalih dubrovačkih pjesnika. — Isti napisu nekrolog pokojnomu članu dru. Gj. Daničiću i pokazuje veliku znamenitost Daničićeva rada, ocjenjujući mu djela redom, kako su u vremenu jedno za drugim sledila. Ujedno pokazuje, kako je Daničić nadmašio Vuka, komu se još u „Ratu za srpski jezik i pravopis“ priznaje učenikom, pa to ne samo što se tiče sistematskoga znanja slovenske filologije, nego isto tako i u razabiranju najstarijih razlika samoga jezika hrvatskoga ili srpskoga.

Pravi član *Matija Valjavec* u nastavku svojih studija o *naglasu u novo slovenskom jeziku*, prinese razpravu o naglasu u presentu glagola, kojim se presentna osnova završuje nastavkom *je jo*. Najprije kazuje, kakav je naglas u presentu onih osnova, u kojih ima samoglasno izpred nastavka *je*, a zatim u osnovah na suglasno. Za sve naveo je mnogo primjera iz štampanih knjiga, pisanih kranjštinom, ugarskom slovenštinom i kajkavštinom.

Pravi član dr. *Franjo Maixner* u svojoj razpravi *Prievodi t. z. disticha moralia Catonis* u hrvatskoj literaturi, pošto je pretresao nekoja pitanja tičuća se latinskoga originala i naglasio važnost disticha kao školske knjige sve do polovine 17. vieka, razpravlja obširno o hrvatskih prievodih, i to a) glagolskom s otoka Krka, b) o prievodu Marka Marulića, c) Marina Burešića, i d) o prievodu nepoznata pisca, izdanu u Gradcu 1763, od M. Jaića u Budimu 1825 i u dalmatinskoj Zori 1845. Kao glavno obilježje svih tih prievoda opaža se nastojanje, da se pojedini „nauci“ što više prilagode kršćanskoj etici, ta tendencija pokazuje se osobito u obrazlaganju, koje je vrlo često, osobito u prievodu Marulićevu, uzeto iz sv. pisma. Svi su prievodi vrlo slobodni, često više parafraze, negoli prievodi. Glavne osobine prievoda razjasnjuju se analogijom iz drugih prievoda, najpače staro-českkih i staro-njemačkih. Napokon iztiče akademik, da ima tragova „Catonovim distichom“ takodjer u pričicah Nikole Fere Dimitrovića.

Ja u nastavku svojih izraživanja o putovanjih po Balkanskom poluotoku XVI vieka razpravljam o *putovanju Antuna Vrančića g. 1553. u Carigrad*. U ocjeni putopisa Vrančićeva govorim o povodu putovanja i o putopiscu kao glasovitom učenjaku svojega doba; a glede toga obazirem se i na druge spise Vrančićeve, osobito na opis Erdelja, na premnoga Vrančićeva pisma i na dialog, koj pomenuti putopis znatno razsvjetljuje.

Dopisujući član *Pero Budmani* prinese razpravu o *dubrovačkom dialektu kako se sada govori*. Opisav ponajprije priedjel dubrovačkoga govora, prelazi na pojedine osobine dubrovačkoga dijalekta i to pojedinih česti gramatike, nabrajajući razlike najprije u fonologiji: što ima posebna kod samoglasnika i suglasnika, a zatim razmatra jezično blago neupuštajući se u leksikalnu radnju, samo tražeći dokle vladaju tuđji elementi, -osobito talijanski u dubrovačkom govoru. Napokon prelazi na razlike u morfologiji; što ima osobita u deklinaciji i konjugaciji, a završuje se razprava osobitostmi u sintaksi.

Dopisujući član dr. *Ivan Crnčić* prinese izvod iz knjige bratovštine sv. Duha i sv. Marije „in Saxia“ u Rimu, sadržavajuć po godinah počam od 1478—1520 imena onih južnih Slavena, koji su u to doba posjetili Rim i dali se upisati u bratovštinu. Imade jih ukupno 112, a putnici bijahu različita spola i stališa.

Dopisujući član *Luka Zore* prinese razpravu: *gragja za poznanje eroikomične dubrovačke pjesme*, u kojoj, određivši, što je eroi-komična pjesma, traži po talijanskoj literaturi analogije i primjerke dubrovačkim pjesmam, kao što su Vetranićeve „Lanci alemani, trumbetari i pifari“, kaludjeri, prelice, primalje i dr.

U razredu *filosofičko pravoslavnom* pravi član dr. *Franjo Marković* napisa obširan nekrolog dopisujućemu članu knezu Među Puciću, u kojem na tanko razpravlja o životu i književnoj radnji pokojnikovoj. Akademik je razdielio na pet odsjeka radnju Pucićevu. U prvom govori o utjecaju roda i rodnoga mjesta na duševni razvitak Pucića. U drugom razpravlja o književno-poviestnih i pjesničkih radnjah do g. 1845 i o utjecaju Iv. Kolara na Pucića. U trećem odsjeku govori o sudjelovanju pokojnikovu u narodnom hrvatskom pokretu od g. 1848 i 1849 i ocjenjuje njegove sonete i Karagjurgjevsku. U četvrtom razpravlja o pokojnikovom književnom radu do god. 1867, a osobito na tanko ocjenjuje Pucićevo

glavno pjesničko djelo „Cvietu“. Napokon posljednji odsjek zaprema dobu do smrti, a tu osobito se iztiče Pucićev zadatak u Biogradu. Ovaj nekrolog je liep prilog za noviju historiju naše literature.

U razredu *matematično-prirodoslovnom* pravi član dr. *Gjuro Pilar* napisa nekrolog počastnomu članu dru. *Ami Boué u*. Akademik je na široko nacrtao pokojnikov život i znanstvene radnje, koje su mnogobrojne i vrlo znamenite. Boué je proputovao velik dio Europe, a završio svoja putovanja trokratnim posjetom zemalja Balkanskoga poluotoka g. 1836, 1837 i 1838, koje je zemlje prvi, može se reći, u geografijskom, geologijskom i etnografijskom pogledu otvorio učenomu svijetu. — Isti akademik u svojoj razpravi o *moslavačkom granitu* prikazavši najprije geologijsku sliku gore Maslavačke, razpravlja zatim o moslavačkom granitu, u kojem je uklopljen pegmatit, sitna je zrna i nejednako bogat plagioklazom i biotitom. Granit je jako trošan i prhak, i veoma je teško jedrih i za ornamentalne i arhitektonične svrhe prikladnih monolita dobiti. Konačni proizvod mu je neka vrst tinjasta pjeskulja, u kojoj nebi u prvi mah naslućivao prvobitni granit. Većina brežuljaka oko kristalne jezgre sastoji se od praporastih proizvoda iztrošena granita, koji su u donjih svojih djelovih valutasti, te sadržavaju one rude, koje su ispunjavale prvobitni granit i pegmatit.

Pravi član dr. *Karlo Zahradnik* u svojoj razpravi o *teoriji parabole* promatra vlastitosti četverokuta opisanoga paraboli, kojega dirališta stvaraju kružni četverokut, te pokazuje, da tačka srednjih udaljenosti ovoga vrha leži na osi parabole. Nadalje promatra mjesto težišta diagonalnoga trokuta ekvianharmoničenoga kružnoga četverokuta, te pokazuje, da je mjesto toga težišta krivulja četvrtoga stupnja, koju поближе promatra. — Isti razpravljao je o životu i znanstvenih radnjah matematika grofa Giusta Bellavitis, koj je bio na velikom glasu svojom metodom ekvipolencije, prevedenom na franczki, a od istoga akademika na česki jezik.

Pravi član *Josip Torbar* u svojoj razpravi, *sunčane pjegje prema barometrovu stanju* nastavlja svoja iztraživanja, naštampana u 53 kn. Rada, gdje sravnjivaše stanje sunčanih pjega s promjenami toplote i oborinom, dočim je ovaj put spodablja sa stanjem barometra, bilježenim na zagrebačkom motrilištu tečajem 18. godina. Označiv srelnje barometarsko stanje pomenutoga mjesta, razpravlja o promjenah te dolazi do zaključka, da je glavni uzrok padanju i di-

zanju barometra toplina. Izkazavši u prvoj razpravi, da crte krivulje, koje izkazuju s jedne strane stanje sunčanih pjega, s druge opet tečaj toplote, idu protivnim smjerom: imale bi krivulje barometrijskih promjena ići usporednim smjerom sa sunčanima pjegami. Krivulje po bilježkah zagrebačkoga motrilišta neizkazuju povoljna rezultata za teoriju usporednosti, osim krivulja proljetnih odstupaka, koje se nešto teoriji nagiblju. Napokon primieti akademik, da je pravilnost barometarskih miena za ovo kratko doba tim teže ustaviti, čim više slučajnih i mjestnih elemenata upliva na promjenu barometrova tlaka. Prema tomu mogla bi se obistinuti teorija, ali ne za malu od 11 godina, nego za veliku 70 godišnju periodu sunčanih pjega.

Dopisujući član dr. *Gustav Janeček* prinese razpravu o lučbenoj analizi vode iz „novoga zdenca“ jamničkoga, koju je on na poziv visoke naše vlade iztraživao. Ta je analiza do sada najpodpunija, jer su tu prvi put ustanovljene i one sastavine, koje se u starijih analizah samo spominju, da od njih u toj vodi ima tragova. Akademik upozoruje na razmjerno visoki sadržaj jamničke kiselice na željezu, te se mora tim uvrstiti medju željezite kiselice. Poredjujuć jamničku kiselicu s ostalimi hrvatskimi i inostranimi dokazuje, da su sve poznatije hrvatske alkaličko-murijatičke, te da se nemože nijedna od njih smatrati naličnom (osim strekovačke blizu Karlovca) kisibelskoj kiselici, koja spada u posve drugu vrst voda.

I ove godine poslužilo se više nečlanova organom ove akademije, da pomognu obraditi domaće polje znanosti, to u filologičko-historičkom, to u matematično-prirodoslovnom području.

Gospodin dr. *Tomo Maretić*, profesor na gimnaziju u Zagrebu, prinese razpravu: *Nov prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske*. Razprava ima dva diela, strogo odjeljena jedan od drugoga. U prvom dielu govori pisac, da je proučavao rime u starih pisaca hrvatskih, što jih je do sada izdala akademija, i da se je uvjerio, da su oni pouzdani materijal, po kojem si možemo stvoriti sliku starije hrvatske akcentuacije; jer su stari pisci hrvatski, osobito nekoji mnogo pazili na čistoću i glatkost slika i stiha. U drugom su dielu primjeri poredani alfabetičkim redom. Pisac je za to nazvao svoju razpravu *Nov prilog*, jer je pokojni Daničić pred 11 godina napisao i štampao u „Radu“ razpravu: *Prilog za historiju akcentuacije hrvatske ili srpske*.

Otac *P. Pierling* u Parizu priobći tri izvještaja *Mata Karamana*, rodod Splječanina, potonjega zadarskoga nadbiskupa (1746—71) o

svojem poslanstvu u Rusiju. Ovi izvještaji pisani su godine 1737, 1739, 1742/3, te osim što su za rusku poviest zanimivi, daju novu gradju za životopis našega čuvenoga zemljaka.

Gospodin *Rade Lopašić*, županijski tajnik kod kr. zemaljske vlade, prinese za „Starine“ izprave o *zrinsko-frankopanskoj uroti*, kojimi se razjasnuje osobito udes imanja ove obitelji poslije bečko-novomjestne katastrofe.

Gosp. dr. *Bogoslav Jiruš*, sveučilištni profesor, prinese razpravu *Prilog k flori dalmatinskih otoka*. Pisac je najprije nacrtao na kratko poviest botaničkih iztraživanja dalmatinskih otoka, te je pokazao, da je trećina ovih otoka botanički vrlo malo poznata. Dalje navodi nekoje obćenite opazke glede orografijskih odnošaja i razlikuje otoke s centralnom kosom i na krševite otoke. S obzirom na vegetaciju iztiče, kako su različite formacije, koje Griesebach u mediteranskoj flori razlikuje, u iztraženom priedjelu razvijene. K ovim formacijam pridruži i karakteriše još jednu četvrtu, formaciju kamenitoga tla i pećina. Zatim nabraja biline, koje je na Lastovu, Mljetu, Korčuli, Visu, Bisovu i Sv. Andriji sakupio; opisuje tačnije vegetaciju pojedinih otoka, te upozoruje na nekoje manje poznate orografijske i geologijske odnošaje. — Isti u izvještaju o svojem zadnjem putu u Dalmaciju (u svib. 1883) govori o flori Visa i Korčule, a osobito školja u blizini ovih većih otoka. Medju školji najzanimiviji bio bi *Jabuko* ili *Pomo* (28 milja od Visa), gdje je osim vrlo zanimive flore mogao konštatovati, da je ovaj školj sastavljen od dioritskoga kamenja, koji je Jiruš prije dvie godine našao na otoku Brusniku. Opisujuc floru pojedinih školja, okolice grada Blata i gore Vipere (sv. Ilije) na Pelješcu, naglašuje veliku samostalnost i razlikost flore pojedinih školja.

Gospodin dr. *Mijo Kišpatić*, profesor v. realke u Zagrebu, prinese razpravu *Serpentini i serpentinu nalično kamenje u Fruškoj gori*, u kojoj dieli fruško-gorske serpentine na dvie hrpe: na prave serpentine i na antigoritne serpentine. Zadnja ova hrpa bila je posve nepoznata. Pravi serpentini tvore u gori jedan neprekidan niz, koj odpočimlje na sjevernom obronku Čerevičkomu potoku na zapadu, te se nad Rakovcem uzdiže na Vienac i prelazi na južnu stranu. Serpentin taj sastoji od olivina, koj se je već u veliko u serpentin pretvorio, zatim od bastita, koji je postao od salitu nalična augita te napokon od pikotita. Antigoritni serpentini pojavljuju se na južnom obronku gore, antigorit se je u njem razvio sad od salita, sad od

amfibola. Kamenje to naliči antigoritnom serpentinu od Heiligenbluta, Windischmatreya i Sprechensteina u Tirołu.

Gospodin *Mile Magdić*, profesor na gimnaziju u Senju, prinese nekoliko spomenika sabranih o starih plemićkih obiteljih senjskih.

Gospodin dr. *Dragutin Gorjanović-Kramberger*, pristav u geološkijskom odjelu narodnoga zemaljskoga muzeja, prinese članak *ostanci kvarternarnih sisara gore zagrebačke*, nadjenih u kaptolskoj kamenari sjeverno od Vrabča, u tako zvanom „Lisičkom jarku“. — Isti u svojoj razpravi: *Fosilni sisari Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* opisuje na našem mineralogičko-geološkijskom muzeju sačuvan znatan broj ostanaka fosilnih, koji do sada nisu bili u cjelini opisani. U svem konstatovano je 18 rodova s 23 vrsti, od kojih su najčešći ostanci vrsti *Elephas primigenius* Blumenb. (ukupno 76 raznih kosti), pa vrsti *Rhinoceros tichorhinus* Cuv. (po prilici 33 kosti).

Preostalu radnju od prošle godine priobčila je ova akademija u LXV, LXVI i LXVII. knjizi ovogodišnjega Rada, i LXVIII knjiga je pod štampom, te će za koj dan svjetlo ugledati; a i LXIX knjiga za matematičko-prirodoslovni razred doći će do skora u štampu. Od ovih knjiga ide LXVI na matem.-prirodoslovni, a LXV i LXII na filologičko-historički i filosofičko-juridički razred. Pomenute omanje književne i historijske spomenike priobčila je akademija u svojem sborniku „Starine“, kojih je XV. knjiga pod štampom, te će se prije svršetka ove godine učenomu svijetu predati.

Osim ovoga rada jugoslavenska je akademija i prošle godine što više nastojala o izdavanju gradje za jezik, historiju, pisano pravo slovenskoga juga i poznavanje prirodnih odnošaja naše domovine, te je ovu gradju na sviet izdala u posebnih knjigah.

Nastavljajuć izdavanje izvora za jugoslavensku historiju i pravo, predala je akademija ove godine učenomu svijetu, kao što sam u izvještaju od prošle godine spomenuo, XIII. knj. „Monumenta“ ili I. knjigu *Scriptores rerum croaticarum*, u kojoj su manji dubrovački ljetopisi i neizdani ljetopis N. Ranjine, a priredio ju je za štampu sveučilištni profesor N. Nodilo. — I treća knjiga *juridičkih spomenika*, o kojoj sam prošle godine potanje govorio, ugledala je svjetlo ove godine, sadržaje statut budvanski, skradinski i hvarski, a priredio ju je za štampu pr. čl. S. Ljubić. — Historijskih bilježaka Marina Sanuda, odnosećih se na jugoslavenske zemlje, a na

štampanih u arhivu društva za jugoslavensku poviest i starine, dao je pokojni pr. čl. M. Mesić nastavak o svom trošku u Mletcih prepisati, s izvornikom porediti i izpraviti. Ovršitelj oporuke pokojnikove predao je akademiji rukopis, ne bi li se za naučnu porabu mogao štampati. Premda historijsko društvo mletačko izdaje Sanudove ljetopise, ipak će proći još mnogo godina, dok dodju na red one Mesićem priredjene Sanudove bilježke. S toga je odlučila akademija, da se priepis Sanudovih bilježaka štampa u „Starinah“, i to svake godine pet do šest štampanih araka, a priredjenje toga izdanja povjerila je pr. čl. i predsjedniku dru. Fr. Račkomu. Ovi se izvodi odnose na događaje od god. 1526 do 1533 tako, da se njimi najprije popunjuje izdanje u arhivu, a onda teku samostalno. U tih izvodih leži preobilna gradja za poviest burne dobe poslije muhačke bitke. — I ove se godine akademija jur pobrinula, da već za dojduću godinu pripravi jednu knjigu Monumenta za štampu. S obzirom na veliku potrebu raznovrstne historijske gradje, odlučila je akademija, da se štampa sbirka izprava tičućih se bivše krajine, a izpisao jih je gosp. R. Lopašić većinom iz spisa nalazećih se u bečkom arhivu c. kr. ratnoga ministarstva. Sbirka obziže izprave za razdobje od g. 1476 do 1712. Ova sbirka obziže dobu, koja je najtamnija u prošlosti krajine prije poznate organizacije od polovine 18. vieka, a razjasniti će se imenito do sada dosta tamna doseoba novih naseljenika, koji ostavivši svoju staru djedovinu preko Save i Une našli su kod nas svoju novu domovinu. Od davna se kod nas osjeća potreba, da se izdadu po redu listine i listovi, koji su najsigurniji i najobilniji izvor za historiju u svih granah njezinih. Premda je akademija i do sada u tom pogledu mnogo uradila, osobito izdavši izprave mletačkoga arkiva do god. 1420, to se je ona ipak našla ponukanom, da čim prije i onoj potrebi zadovolji. Ushied toga je stala ove godine sakupljati gradju za „Codex diplomaticus et epistolaris“, koj bi imao predbežno započeti s listinama XIII. vieka. U tu je svrhu s jedne strane dala prepisivati listine u različitih djelih jurve izdane, s druge pako tražiti i izpisivati listine nalazeće se u arhivih. Za pomoćnike izvan Zagreba našla je prof. M. Magdića u Senju i prof. V. Brunellia u Zadru. Prvi je odaslan na kvarnerske otoke, da pretraži u tamošnjih arhivih listine 12 i 13 vieka; osim toga od njega odkupi gradju prepisanu iz senjskih arkiva.

Od glagolskih rukopisa, koje je pravi član dr. L. Geitler na Sinaju prepisao, a spomenuta su u izvještaju od prošle godine,

objelodanila je akademija ove godine drugi naštampan rukopis, naime *psaltir*.

Nastavljajuć izdavanje *Starih pisaca hrvatskih* izdana je ove godine knjiga XIII., u kojoj je nastavak drama Palmotićevih, na broju jih 9, a priredio ju je za štampu pr. čl. A. Pavić.

I djelo pr. čl. dra. Gj. Pilara *Fosilna flora susedska*, poznato iz dojakošnjih izvještaja, a koje se je moglo samo polagano štampati, predati će se za koj dan učenomu svietu.

Buduć da si ova akademija za dužnost drži svakom prilikom podupirati prema svojoj materijalnoj snazi izdavanja učenih djela i vriedne književnike u njihovih poslovih: to je ove godine dala svomu članu Lj. Vukotinoviću štamparski trošak za književnu radnju o hrvatskih hrastovih okoline zagrebačke, koja je razsvietljena s 20 foto-litografskih slika; te je i profesorom varaždinskoga gimnazija Ivanu Milčetiću dala novčanu pripomoć za njegovo putovanje po kvarnerskih otocih i Dalmaciji u naučne svrhe.

Nenaknadivim gubitkom člana dra. Gj. Daničića bilo se bojati, da će posao oko hrvatskoga akademičkoga rječnika smrću njegova redaktora zapeti; ali je akademija, poduprta savjetom prijatelja svojih i ovoga znamenitoga naučnoga podhvata, umah poprimila sva sredstva, da se taj mučan posao neodgodno nastavi. U tu je svrhu najprije pitanje o nastavljanju redakcije razpravljano u filološkom odsjeku; a taj je zaključio, da se izradjivanje i sastavljanje rječnika nastavi u istom pravcu, kako je pokojni redaktor zasnovao, pak da se uredništvo povjeri odboru iz članova odsječnih, od kojih bi jedan konačnu izradbu rukovodio i nadzirao. Od članova odborskih umah se je akademik M. Valjavec latio posla, i nastavio, gdje ga je pokojni Daničić bio prekinuo. Medjutim je predsjednik akademije zametnuo dogovore s dopisujućim članom P. Budmanom, profesorom na c. kr. gimnaziju u Dubrovniku, kano osobom, koja se s nalježnih strana priznala, da će dostojno zamieniti pokojnoga Daničića. Pošto se je Budmani izjavio pripravnim nastaviti djelo Daničićevo i preuzeti redakciju rječnika, izposlovala je akademija za njega od austrijskoga c. kr. ministarstva nastave dopust najprije za ljetno, onda za zimno polugodište, u koje se ime pomenutomu c. kr. ministarstvu iskreno zahvaljuje. Preselivši se Budmani mjeseca svibnja u Zagreb, preuze redakciju rječnika, a tim prestade djelovanje akademičkoga odbora. Buduć da je od pokojnoga Daničića preostalo izradjene gradje za tri štampana arka, pr. čl. M. Valjavec izradio je preostatak pismena č i celo pismo

ć, a Budmani toliko od pismena *d*, te se već od lipnja štampa prva svezka druge knjige, te će u običnom obsegu od 15 štampanih araka dojučega proljeća svjetlo ugledati. Tako je umirena akademija i učeni svijet, koj velikom napetošću izčekuje, da ovo ogromno djelo napreduje. — I ove godine nastavilo se sakupljanje rječničke gradje radom vriednih pomoćnika P. Budmana, dra. T. Maretića i M. Ivanića u Biogradu. Ovom prilikom čast mi je zahvaliti svim onim, koji su slali rieči redakciji rječnika, osobito Ferdi Hefelu, učitelju u Sisku i Vladanu Arsenijeviću profesoru učiteljske škole u Karlovcu za priposlane sбирke narodnih riečih i fraza. Uz ovo skupljanje obavlja se i redanje rieči, a u to ime rabe akademiji dvie sile.

U izvještaju od minule godine na tanko je govoreno o pripravah za prenašanje slika i umjetnina, koje je preuzvišeni pokrovitelj veledušno ovoj akademiji poklonio. Pošto se je akademija sporazumila sa sveučilištnim profesorom drom. I. Kršnjavim i imenovala ga ravnateljem svoje galerije, odasla ga u Djakovo, da preuzme i odpremi slike u Zagreb. Taj je mučan posao obavljen tolikom pomnjom i tačnošću, da su slike prispjele neoštećene i jur su smještene u određenih prostorijah. Akademija je nadalje izabrala odbor za upravu galerije suglasno s njezinim ravnateljem, te mu je izradila i pravila. Ovaj je odbor već povjerio izradbu polica za slike, koje će ravnatelj, čim budu gotove, umah po sustavu urediti; a kada bude i taj posao gotov, što će biti do proljeća buduće godine, otvoriti će se galerija svečanim načinom. Premda će tada biti najzgodnija prilika, da se akademija zahvali preuzvišenomu pokrovitelju svomu, to budi mu i sada najiskrenija blagodarnost izrečena, što se je lišio svoje najmilije u svom dvoru uživane naslade, da položi temelj i onoj grani prosvjete, koja je dosele kod nas zapuštena ležala. Onom prilikom namieniti će se svojoj svrsi ova takodjer palača, o kojoj mogu za obću ubaviest priobćiti, da su sveukupni joj gradjevni troškovi u iznosu od 240.738 for. 78 nvč. podpunoma podmireni. — Glede prienosa slika i tu mi je napomenuti, da su posredovanjem naše visoke vlade željeznička društva ovom prilikom išla akademiji na ruku, obalivši trošak vožnje, koje sasvime, koje na polovicu, radi česa jim na ime akademije najiskrenije zahvaljujem.

Podupiratelji i prijatelji naše narodne prosvjete osjećahu od više godina živu potrebu, da se i kod nas drže od vremena do vremena sastanci književnika i gojitelja pojedinih struka znanosti. Ovakovi

su sastanci urodili i kod drugih naroda za narodnu prosvjetu obilnim plodom. U takovih se sastancih mogu razpravljati obćenita pitanja, koja se tiču ukupnoga prosvjetnoga života narodnoga, pak i pitanja odnoseća se na pojedine grane znanosti. Ovakovi sastanci koriste u veliko i tim, što daju priliku, da se ljudi, koji se istom naukom zanimaju, a tek po imenu poznavaju, lično spoznađu i približe. O svem tom budući uvjerena akademija rado je usvojila predlog predsjednikov, da se prvi takav sastanak drži u Zagrebu g. 1885, koje će se slaviti 50-godišnjica prieporoda hrvatske književnosti. Po tom predlogu sastanci imali bi biti s početka obćeniti i glede struka i glede plemena, a imali bi obuhvaćati one grane nauka i književnosti, s kojimi se bave s jedne strane ova akademija i srpsko učeno društvo, a s druge strane „Maticе“ i književno društvo u Sofiji. Glede plemena pako imali bi obuhvaćati učena i književna društva kod Hrvata, Srba, Slovenaca i Bugara, jer među svimi ovimi plemeni imade u književnosti i narodnoj prosvjeti dosta zajedničkih dodirnih tačaka. S toga je akademija pozvala na učešće srpsko učeno društvo u Biogradu, Maticu hrvatsku u Zagrebu, dalmatinsku u Zadru, srpsku u Novomsadu, slovensku u Ljubljani, književno društvo bugarsko u Sofiji i pravničko društvo u Zagrebu. Sva su se ova društva radostno odazvala pozivu njezinu i obrekla svoje učešće. Vrh toga akademički su razredi izabrali članove u centralni odbor, koj će se za koj dan konstituirati te započeti radnje, da dostojno pripravi u našem glavnom gradu prvi sastanak jugoslavenskih književnika i gojitelja pojedinih struka znanosti.

Nemogu mukom mimoići svečanosti, koja se je početkom rujna obavila u štajerskom Ljutomeru, kod koje je jedan član naše akademije odlikovan; ta jest proslava sedamdeset-godišnjice dra. Franje Miklošića slavnoga slaviste i profesora bečkoga sveučilišta, rodnom iz Ljutomera. Akademija visoko cijeneci zasluge svoga odličnoga člana, koje je stekao svojim glasovitimim djeli za slovensku nauku, a osobito za upoznanje hrvatskoga ili srpskoga jezika; ne samo je učestvovala po svojih izaslanicih, predsjedniku i pr. čl. M. Valjavcu, kod pomenute proslave u svečarovu rodnu mjestu, nego mu je i napose adresom čestitala prigodom proslave, koja se nedavno u Beču obavila.

Knjige, koje prispievahu akademiji od raznih učenih zavoda i društva, kao i one, koje su joj poklanjali pojedini pisci i rodoljubi, a tako i rukopise sa zahvalnošću je javljala u svojem organu,

Budi mi ipak dozvoljeno izrično se ovdje zahvaliti visokoj našoj vladi, koja je nabavila za akademičku knjižnicu znatno djelo u 9 svezaka. „Recueil des traités et conventions conclus par l' Autriche avec le puissances étrangères, depuis 1763 jusq' a nos jours“. Akademička knjižnica narasla je ove godine za 769 svezaka. Pošto je knjižnica i arhiv trudom knjižničara akademika Iv. Tkalčića u toliko uređena, da se njom mogu naši književnici koristiti, slediti će njezino otvorenje za koj dan. — Još mi je javiti, da akademija šalje od ove godine „Rad“ takodjer preparandiji zagrebačkoj i gimnaziju u Travniku, a stupila je u zamjenu publikacija s blgarskim književnim društvom u Sofiji i s redakcijom slavenskoga sbornika u Pragu.

Napomenuv do sada povoljne momente u razvoju ove akademije, nemogu mukom mimoći ni žalostnih promjena, što jih akademija u članovih ove godine osjeti, izgubivši smrću svoga počasnoga člana *Vacslava Aleksandra Maciejovskoga*, koj je dne 10. veljače t. g. u Varšavi preminuo u 90 godini. Pokojnikom je izgubila slovenska nauka jednoga od najumnijih svojih radnika, koj je među ostalimi svojim djeli i razpravami, osobito „historijom slovenskoga zakonarstva“ neumrlu si zaslugu stekao. Ljubeci Maciejovski uz svoj poljski narod i druge slovenske narode, te zahvaćajući svojim radom svih njih prošlost i život bijaše ne manjom ljubavi privržen hrvatskomu narodu, osobito pako ovoj akademiji, kao što je čini dokazao.

Novčano stanje akademije je ovakovo: Zakladna glavnica po izkazu zemaljskoga računarskoga ureda iznosila je koncem god. 1882 ukupno 352.966 for. 39 $\frac{1}{2}$ novč., pošto je na svršetku godine 1881 imala 340.137 for. 86 $\frac{1}{2}$ nvč., prirasla je dakle ove godine za 12.828 for. 55 novč., i to što petinom kamata, koji se glasom pravila prilazu glavnici, što izplatom starih, što novimi prilozima, koje je akademija javljala sa zahvalnošću u novinah, što i ovom prilikom ponavlja. Ovom sgodom budi zahvalna spomen pokojnomu članu dru. Gj. Daničiću, koj je akademiji zapisao 600 for.

Prihoda je imala jugoslavenska akademija 1882 godine ukupno 25800 for. 71 nvč. Od toga je prihoda izdala ukupno 22.985 for. 7 nvč., tako da je 2815 for. 64 nvč. za ovu godinu preteklo. Taj višak dolazi odatle, što dva djela, koja su bila uvrštena u proračun, nisu do zaključka računa doštampana; pa što se njeka svota pri-

držala za uredjenje galerije slika. Kako je akademija svoj prihod upotrebila, pokazali su računi, koje je po pravilih svojih obznanila u novinah.

Ovaj je prihod sviestno uložen u znanstven rad i prosvjetne svrhe, kano što se može svaki iz ovoga priegleda o radnji naše i akademije tečajem netom prošle godine osvjedočiti.

Da popuni akademija donjekle one praznine, koje je osjetila potonjih godina smrću svojih vriednih članova, izabra u glavnoj skupštini od 21. studenoga o. g. nekoliko novih članova, naime

za prave članove u razredu filologičko-historičkom dop. članove *Peru Budmana* i *Ivana Tkalčića*, sveučilišne profesore *Nadka Nodilu* i *Tadiju Smičiklasa*.

Za pravoga člana u razredu matematično-prirodoslovnom dop. člana *dra. Gustava Jančeka*.

Za dopisujuće članove u razredu filologičko-historičkom: *Vladimira Ivanovića Lamanskoga*, profesora na sveučilištu u Petrogradu; *A. Leskiena*, profesora na sveučilištu u Leipzigu; *Radoslava Lopašića*, žup. tajnika kod kr. zemaljske vlade.

Za dopisujuće članove u razredu matematično-prirodoslovnom: *dra. Vinka Dvořaka* i *dra. Bogoslava Jiruša*, sveučilišne profesore u Zagrebu; *dra. F. I. Studničku*, profesora na sveučilištu u Pragu; *dra. Miju Kišpatića*, profesora na kr. realci u Zagrebu.

III.

RUDARSTVO U HRVATSKOJ.

ČITAO PRAVI ČLAN DR. GJ. PILAR.

Ljudski rod razvijajuć se do svoga sadanjega stepena, prošao je razne kulturne faze, koje se obćenito označuju nazivi *divljačtva*, *barbarstva* i *civilizacije*. Još dan danas sve te kulturne faze jedna uzpored druge postoje. Svrnimo pogled na australskoga barbara. Oboružan klipom od tvrda drva, na jednoj strani zaoštrenim, izkapa on razno korijenje, koje mu poglavito hranom služi. Ulovljeni gušter već mu je izvanrednija pića. Kuća mu je plotu nalična. Prema vjetru i kiši sakriva se sad za jednu, sad za drugu stranu toga plota. Pojmovi su mu veoma jednostavni i u leksikonu australskoga jezika za stalno neima rieči *providnost*. Sve je prepušteno golu slučaju, a taj je nemio i ubitačan za neuputna divljaka.

Na znatno višem stupnju razvoja nalaze se sjevero-američki barbari, lovačka plemena indijanska. Lov na bivole i na drugu zvjerad pririje zahtieva puno okretnosti i gibkosti. Skrb za uzdržavanje obitelji već je kod lovca budnija; nu još uvijek je suviše podvrgnut zgoljnom slučaju. U jedno doba godine pliva u obilju, a u drugo, kada lovine ponestaje, strada sa svojom obitelji od glada i nevolje.

Puno nezavisniji od barbara lovca jest barbar nomad. Njegova mu stada u svako doba godine daju obilne hrane, tople obuće i odjeće. Nu i nomad je nestашan, neprestano se sa svojim plemenom premieće od mjesta do mjesta, idući za dobrom pašom.

Stalnost društvenih i političkih odnošaja počimlje se razvijati tek kod naroda bavećih se poljodjelstvom. Poljodjelci su postavili prve temelje novijega kulturnoga pokreta, oni su most od barbarstva k civilizaciji. Poljodjelstvo hrani većinu čovječanstva, uz poljodjelstvo i mali obrt doveli su se mnogi narodi visoke kulture i one sreće, koju uzajaman i udružan život u obće pružiti može.

Nu ima još i daljnji stepen kulturnoga stanja. Naći ćemo ga u Českoj, Njemačkoj, Belgiji, Francezkoj i Englezkoj, pa i u Americi. Taj po vladajućih pojmovih najviši stepen kulture uvjetovan je rudarstvom, te velikom industrijom, koja s njim uzpored teče. Zemlje, u kojih cvate rudarstvo, obično su gušće napučene, bogatije, razvijenije u svih granah ljudske umieće, pa što više i samo je poljodjelstvo puno savršenije i uhardnije nego u zemljah lih poljodjelskih. Ratar nadje lako i u svako doba prodje za svoje proizvode kod rudara i veleobrtnika, koji mu opet savršenije ratarske sprave daje.

Rudarstvo u najširem smislu nije baš tako mlada grana ljudske djelatnosti. U Galiciji i na drugih mjestih po Europi naći je znatnih jalovina kremenata, iz koga se je za tako zvane kamene dobe, kvrcalo kremenato orudje. Po tih jalovinah sudeć čovjek je u ona drevna vremena kroz stoljeća na istom mjestu tu sirovinu vaditi i priredjivati morao, da se je tolika množina odpadaka kremenata nagomilati mogla. Uz tu primitivnu industriju postojala je i kopna trgovina, te je tako kremenoga orudja naći daleko od njegovoga prvobitnoga mjesta gdje je vadjeno i priredjivano. Za najbolje kameno orudje, koje je pravljeno iz nephrita, nije dosad u Europi nadjeno ležište, te se misli, da je donešeno iz Azije.

Kad su narodi živeći oko sredozemnoga mora došli prvi put u doticaj sa Slaveni, bili su ovi potonji već u naprednijem kulturnom

stanju. Poljodjelstvo, stočarstvo, pčelarstvo cvalo je kod njih. Slaveni su bili pače i trgovci. Oni su proizvode baltičkoga mora izmjenjivali sa plodinami suncem ožarenih sredozemnih krajeva. Stari Slaveni bili su i rudari. Neobično bogatstvo na bronzanih strojevih i sprava kod Slavena na otoku Rujani, u Gdanjskom te u drugih gradovih na baltičkom moru, dalo bi barem to naslućivati. Vriedno je svakako, da se zabilježi mnenje nekotjih učeni Niemaca, koji misle, da je rudarstvo u srednjoj Europi, imenito pako u českom Rudogorju i u susjednoj Saskoj, bilo prvobitno u rukuh Slavena. Mnogi slavenski nazivi ruda sačuvali su se sve do danas u terminologiji njemačkoj. Tako misli Streng, da rieč „kobalt“ dolazi od slavenske rieči *kovalty*, a ne od rieči *Kobold*, kako se je to obćenito uzimalo, pa se u naš jezik pretače, kad se kobalt „bjesikom“ nazivlje. Negermanski nazivi su medju ostalimi rieči kvarc, nikolj i njeiki drugi.

Kao što su se u Englezkoj oko Borrowdale-a ciele bitke bile za posjed tamošnjega bogatoga rudnika tuhe ili graphita, tako je nastao boj otvoren ili tajan za posjed srednjoevropskih rudnika i u tom boju ostao je pobjednikom Niemac, te malo po malo cielom rudarstvu udario njemački biljeg. U srednjem vieku su rudari većinom Niemci. Oni su svoju vještinu u rudarstvu pronosili, kao što i danas pronose, širom biela svieta. Francezka, Italija, Rusija, pače u srednjem vieku i susjedna Bosna imali su rudarsko osoblje iz Njemačke, kako svjedoče nazivoslovni ostanci u okolici Kreševskoj. Njemačke rudarske akademije i škole bile su maticom vrstnih strukovnih rudara, pače kao ona u Freybergu kolievkom najnovije nauke geologije.

Što vriedi rudarstvo za zemlju, može si čovjek najbolje predočiti, ako posjeti koje rudarsko središte u Europi. Pohodimo n. pr. rudarsko mjesto Seraing kod Lütticha u Belgiji. Tu na malom prostoru gusto napućenom stanuje do 50.000 duša samih gotovo rudara i industrijalnih radnika sa njihovimi obiteljmi. U Seraing-u vade se dvie rude, ugalj i željezo. Glavno poduzetničstvo Cocquerill ima tu svoje sielo. Ne manje od 500 velikih parostroja radi tu neprekidno i proizvadjja željezo, koje se odmah upotrebljuje za pravljjanje željeznih mostova, željezničkih šinja, oklopa, parostroja, pušaka i raznih makina. Sve je doduše crno naokolo od silne sadje, koja iz dimnjaka pada; ali se pučanstvo čeliči u tom boju sa prirodom, narod je to krepak, prosvietljen i u svih nižih slojevih, a svaki nesjetni ima obilno zasluge hoće li mu se samo ra-

diti. Bogatstva ima riedko gdje više obćenito razširena nego na ovoj točki, i svaki građanin grada Lutticha, gleda s nekim ponosom na građane ostalih gradova belgijanskih, premda baš ni ovi nisu bogčija.

Tako je s malom promjenom svagdje, gdje je crpanje blaga u krilu zemlje sakrivena predmetom obćega nastojanja. Freyberg u Saskoj, Creuzot u Francezkoj, Swansea u Englezkoj pružaju analognu sliku. Za to vriedi pravilo, da je blagostanje naroda u razmjeru sa razvojem njihova rudarstva. Mi vidimo s toga, da u novije vrieme sve države obraćaju svoju najveću pozornost na rudarstvo i posvećuju mu osobitu negju.

Gore navedeno pravilo ima kao i svako drugo, svoju iznimku. Mnogobrojni primjeri dovoljno su uglavili, da nije vadjenje svake, ma još kako bogate rude bezuvjetnim izvorom blagostanja. U prvom redu vriedi to za zlato. Kad je Spanija zavladała zapadnim stranami južne Amerike i Mexikom, prosu se obilna kiša zlata iz kolonija u mater zemlju. Nasta trka i jagma za blagom i bogatstvom, sva domaća industrija propade. Španjolci navikoše za svoje blago proizvode iz drugih zemalja uvažati, i tako malo po malo propade blagostanje ponosnoga iberskoga poluotoka i što je još žalostnije, u svom zlatožudnom biesu uništiše Španjolci kulturu peruansku i meksikansku, koja je njihovoj mal ne ravna bila.

Najblagoslovnije rude po zemlju i narode jesu ugalj i željezo. Englezka je sretna, da obiluje na obih ovih rudah. U Englezkoj se veoma često iz jedne te iste jame vade obje rude. Ugalj nazivlju u Englezkoj ne bez razloga crnimim diamanti, a taj se razvozi širom biela svieta i u svih pomorskih lukah ima najbolju cieniu i najtraženija je roba. Englezka je bogatstvom svojim na uglju i željezu sviet osvojila, a tako i druge zemlje, gdje je rudarstvo uglja i željeza na veliko razvijeno. Zlato, koje se vadi u Kaliforniji, Meksiku, Peru, u južnoj Africi, u Uralu i Altaju, putuje postepeno u zamjenu za željezo, surovo i obradjeno u podrume banka englezkih, francezkih i njemačkih.

Priedjimo sada na stanje rudarstva u Hrvatskoj i u zemljah š njome sjedinjenih, te u susjednoj Bosni. Hrvatska je dandanas izključivo poljodjelačka, pa i u tom pogledu slabo obdjelavana zemlja. Ako odbijemo njeke sretno na riekah postavljene krajeve, ostali dio zemlje neima zgodna položaja za lak promet proizvoda. S toga za dobrih godina cienne su izvanredno nizke, ratar se ne može okoristiti, a kad je nerodica, svoju potrebu nerazmjerno skupo

platiti mora. U ostalom ovdje se ratarstva samo dotakosmo, na drugom se mjestu već skrbe, da se i ta temeljna narodno-gospodarstvena grana pridigne.

Nam je u prvom redu odgovoriti na pitanje: kako stoji u Hrvatskoj sa rudarstvom? Odgovor bi glasio po prilici ovako: Prošlost svakako ljepša nego posve traljava sadašnjost, a budućnost nadobudna uz njeke uvjete, o kojih ćemo kasnije govoriti. Evo kratke slike, kako je s rudarstvom u Hrvatskoj bilo i kako je sad.

Rudarenje u gori zagrebačkoj posve je prestalo, a za stalno, da je nješkoć cvalo. Godine 1872 naišli su povrh Gračana nedaleko potoka Blizneca na velik kup trosaka, koje su držali za željeznu rudu radi njezina bogatstva na željezu. Kemička analiza pokazala je, da te troske sadržaju sve do 55 postotaka željeza. Bilo je lako dokazati, da ta tobožnja ruda nije ništa nego troska, jer je imala puno okruglih šupljina razne veličine, pa osim toga sadržavala je amo tamo drvenoga uglja. Moglo se je takodjer razabrati, da je prvobitna ruda rabljena za vadjenje željeza bila ociljevac ili siderit. Ta je ruda sigurno negdje u blizini vadjena bila, nije bo vjerovatno, da bi kod loših komunikacija prijašnjih vremena iz daleka dovažana bila. Dosad joj se nije našlo ležište, premda ima baš u susjedstvu mnogo žica ociljevca srodne rude ankerita, koja sadržava poprieko 15—20% željeza. Govori se, da je otac pokojnoga domobranskoga generala grofa Kulmera zasnovao obradjivanje željeznih ruda, koje da se u ostalom nije dugo održalo. Da li su ove troske od toga podhvata iz novijega vremena ili iz davnije dobe, nemože se sada ustanoviti. Po velikom sadržaju željeza u troskah dalo bi se zaključiti, da je metoda vadjanja bila veoma primitivna, kao dandanas u Bosni oko Broncenoga i Staroga Majdana, dakle da siže u puno davnija vremena¹. Osim željeza ima u gori zagrebačkoj jošte srebronosne olovice kod Sv. Jakova i u jarku Bistre na sjevernoj strani gore. Zlata ima u piritnih škrljih kod Sv. Jakova. U srednjem vieku se je tuj olovo i srebro za stalno vadilo, a po viestih i zlato. Oko tih ruda su većinom nastojali neki građani zagrebački. Bilo je prilika, da je došlo do razpre izmedju građana i domaćih velmoža zaradi prava posjeda na te rudnike i razpra je išla do pred krunu.

Zadnji veći pokus, da se rudarstvo u gori zagrebačkoj pridigne, učinjen je prije nješto više od dva decenija po nekome franczskom

¹ *Bliznica* znači *čelik*, *ociel* (vidi Daničić Rječnik).

konsorciju; nu podhvat, premda osnovan velikimi sredstvi, izjalovio se je uslied nastavih financijskih neprilika.

Jednu od najvažnijih i najizdašnjih točaka rudarstva u našoj domovini imamo u južnom dielu banovine. Tamo se pokazuje ona ista paleozoička zona, koja se u susjednoj Bosni svojim rudnim bogatstvom odlikuje, pa se smjerom od jugoistoka prama sjeverozapadu dalje u Hrvatsku povlači. Rudna mjesta su Bešlinac, Trgove i Vranovina.

I u Banovini ima željeznih trosaka na mnogih mjestih, za koja nije poznato, da bi se tamo ikad željezo bilo varilo. Tako sam god. 1871. sjeverno od Vrginmosta, na lievoj obali Trepče, našao kupova takovih trosaka, koji svjedoče, da je tu nješto ma i primitivna metalurškička industrija živarila.

U gorskom kotaru imenito kod Fužinah, Čabra cvala je nješto željezna metalurgija. U Čabru je prestala koncem prošloga stoljeća, a navadja se kao razlog nemar pučanstva za tu granu industrije, te nepovoljno političko i ekonomičko stanje uslied napoleonskih ratova.

U rudah samoborskih vadilo se je mjedo i željezo. Danas su varne peći i većina pripadajućih gradnja puke ruševine. Pa ipak su na toj točki rude obilne i osobite kakvoće.

Na sjevernom obronku Ivančice otkriveno je zinkovih ruda, koje su po nekome belgijskom društvu obradjivane bile. Te rudnike napustiše nakon nekoga vremena, jer su rovovi imali mnogo od provale vode trpiti i što se je kolikoća rude u rovovih sve to više smanjivala, a poduzetnici nisu htjeli na kocku staviti dalnje kapitale, da na susjednom kojem mjestu nove rovove otvore. Buduć su ipak u Kulovčici već bile podignute i u tečaj stavljen peći za distilaciju zinka, to je poduzetništvo dalo surovu rudu iz Koruške dovažati, što je dakako proizvodnu cieniu zinka znatno povećavalo. Boreć se dugo godina sa znatnim manjkom sve u očekivanju, da će se prometni odnošaji na sjeveru Ivančice na bolje promieniti, klonu napokon poduzetni duh belgijskoga društva i ono obustavi dalnji rad zinčare.

Rudnik sumpora u Radoboju obradjivala je izprvice država u vlastitoj režiji. Kašnje predje u privatni posjed. I na toj točki spješava rudarenje postepeno. Sada se sumpor samo iz jalovina izlučuje.

I zlato se je u Dravi kod Preloga pralo. Način izpiranja zlata najprimitivniji je što se pomisliti može. Jednostavna plitka zdjelica sa malom udubinom u sredini jest celo orudje. Prlak bi zgrabio

zdjelicu pieska, te ju dotle vrtio grabeć u nju vode, dok nebi laki piesak odplavljen bio, a specifično teže zlato se nabralo u središnjoj udubini. Poslje nekoliko takovih operacija stavio bi se koncentrirani zlatonosni piesak u doticaj sa živom, te bi se zlato u živi raztopilo ili kako se veli sa zlatom amalgamiralo. Živa bi tada, bogata na zlatu, bila podvržena vatri, izpušila bi se, a zlato ostalo u obliku maloga gumba. Na ovaj način mogao je Prlak zaslužiti oko jedne forinte na dan. I ta primitivna industrija propada sve to više i produkcija dravskoga zlata spješava postupno od godine do godine.

Pokus gospoštije čabranske, da kod Tršća nalazeću se rumenicu ukoristi na vadjenje žive, nije urodio plodom; znatan kapital je uložen, a rezultat mnogoga troška i truda je do sada samo taj, da se zna, gdje se rumenica neima tražiti, a gdje bi je možda bilo moguće naći.

Kad čovjek ovako na sve strane u domovini našoj vidi neuspjeh u rudarskih poduzećih, lako bi ga mogao svladati pesimizam, te bi došao do zaključka, da je rudarstvu kod nas za duge periode, ako ne za uvijek odzvonilo. Da vidimo jeli takav pesimizam opravdan.

Nazadak montanističke industrije u domovini našoj ima mnogo velevažnih razloga.

U srednjem vieku nalazilo se je rudarstvo i kod nas i umnogih drugih zemljah u tako povoljnom položaju, kako da će teško ikad više biti. Šuma je bilo veliko obilje, gorivo gotovo ništa stajalo nije. Što je još važnije, ni ručno djelo nije skupo bilo. Rudnici bili su većinom u rukuh boljarskih obiteljih hrvatskih Zrinskih, Frankopana i drugih. Kmetovi tih obitelji morali su u ime tlake do pećih dovažati drva i surovu rudu, a tek rudari bili su plaćeni, i to slabo. Izvarene kovi naprotiv našle su u zemlji dobre prodje, jer su obćila bila takova, da strane konkurencije ni po imenu nije bilo. To su zlatna vremena rudarstva, koja se u ovoj formi lje više nikad nevratiše.

U onom razmjerju, u kojem su se obćila po carevini usavršivala, te konkurencija u rudnih proizvodih rasla, obustavljala je domaća montanistička industrija svoj rad. Kako to biva, imamo u malom sliku iz najnovijega vremena u Bosni. Dok je Bosna bila pod turskom upravom, cvala je u okolici Bronzenoga i Staroga Majdana željezna industrija, premda su joj metode dobivanja željeza bile veoma primitivne naravi. Majdansko željezo raćilo je nesamo u samoj Bosni malo ne izključivo, nego je radi svoje osobite kakvoće

našlo prodje i u podunavske kneževine. Poslie okupacije posagradi država liepe ceste. Strani trgovci namjestiše se po gradovih, te do- vukoše stranu robu, koja je prije svega cjenija. Štajersko i en- glezko, velikom industrijom uz savršenije metode vadjjenja, dobiveno zeljezo potuče u par godina malo ne posve zeljezo bosansko, a varne peći oko Bronzenoga i Staroga Majdana obustavljahu jedna za drugom svoj rad. Nema dvojbe, da će opet jednom uzkrsnuti, jer je Bosna silno bogata i na zeljeznih rudah i na uglju; nu tad će bosanska montanistička industrija zaodjenuti posve drugo mo- derno ruho.

Rudarstvo na mjed i na plemenite kovine nesamo da je sasma propalo kod nas, nego propada malo ne svuda po cijeloj Evropi. Razlog tomu pojavu jest otkriće bogatih rudnika bakra, srebra i zlata u obih Americah te u Australiji.

Treba zaviriti u djelo glasovitoga montaniste talijanskoga Ier- visa u Turinu, poznato pod nazivom: *I tesori sotterranei del Italia*, pa će se uvjeriti, koli je velik broj rudnika zlata u sjevernoj Ita- liji u novije vrieme svoj rad obustavilo. Isto tako propade većina zlatnih rudnika u Alpinskih krajevih Austrijskih. Otkriće rudnika žive Novi Almadem u sjevernoj Americi mal da nepodreza žicu života sličnom rudniku u Idriji u susjednoj Kranjskoj.

Novi sviet na sličan način u svakoj grani rudarstva postaje premoćnim konkurentom Evropi, imenito pako i kolicinom na uglju. Dočim najbogatija zemlja u Evropi Englezka ima, po vjerodo- stojnom računu, uglja još samo za jedno 300 godina, ima ga Amerika još na tisućljeta. Ipak je na uglju najbogatija Kitajska. Po svjedočanstvu barona Richthofena, koji je Kitaj proputovao, malo ne cijeli Kitaj je slabo prekinuto ugljevno polje. Kad se jednom Kitajci trgnu iz svoje tisućljetne nepomičnosti, te podju stazom novovjeke civilizacije, kojom su jur pošli njihovi suplemenici Ja- panci, tad im rudno bogatstvo njihove zemlje uz njihov uztrajni i žilavi narodni značaj, stvara tako premoćan svjetski položaj, kojemu ravna nije bilo. Mongolska rasa azijatska driemljući je lav, koga u zasliepljenosti svojoj njeke evropejske vlasti drzko bude, dok se neprobudi na njihovu vlastitu štetu. I sami žilavi Amerikanci osjećaju pogibelj, koja im u vlastitoj zemlji od Kitajaca prieti, te se svimi sredstvi brane proti njihovu doseljivanju u Ameriku.

U ovom postepenom jenjanju montanističke industrije u Evropi pa i u našoj domovini bio je prije kojih petnaest godina prividan okret na bolje. Velim prividan, jer cijeli pokret nije bio drugo van

zgodljna i prečesto vrtoglava spekulacija, koja se je u ono vrijeme i u trgovačkih, novčarskih i obrtnih granah opažala. Ni naša domovina nije žalibože bila poštedjena od te ubitačne bujice. Dodjoše k nam ljudi polovična znanja u rudarstvu, nadjoše lako raznih objekta za rudarska poduzeća, uzeše samorove većinom na ugalj, tako da je cijela domovina naša bila pokrivena mrežom takovih rovova od Velebita do Save a od Save do Drave. Domaći ljudi, videć kako stranci rudarski terrain zapremaju, pozuriše se takodjer, da si preostatke tobožnjega rudnoga blaga osiguraju i iztrošiš se kroz cijelu seriju godina plaćajuć namet na rovove. Tuđji kapital takodjer se odvazi saći u našu zemlju i mi bijasmo svjedoci, kako se postavljaju tračnice za željeznice, kojimi bi se imao ugalj izvažati, a uglja tek da je bilo i to u mnogih slučajevih tako loša, da je bio jedva za paljenje vapna ili opeka. Tada dodje kobna godina 1873 i sve se surva u ništavilo, pače i oni rudarski objekti, koji su bili zaista vrijedni, da se uvaze, propadoše u obćenitoj katastrofi. Bilo je rudarskih objekta, koji su prije godine 1873 bili ucienjeni na pol i više miliona, bilo je takovih, za koje su domaći posjednici mogli dobiti 50 do 100 tisuća forinti, pa ih nedadoše, a kašnje moradoše sve to napustiti radi prevelika nameta, koji je te posjede obterećivao, a nije bilo kupca ni za liek.

Najveći kvar zemlji nastao je uslied tih žalostnih događaja time, što je strani kapital ljuto postradao i zlovoljan se natrag povukao i zemlje, te tako zemlja, ne krivnjom svojih sinova, došla u zločest glas kao da je ponor i propast za svake vrsti industrijalna i montanička poduzeća. Pa ipak rudno bogatstvo naše zemlje nije nikakva fikcija. Ona obiluje u prvom redu na uglju. Doduše taj ugalj nije iste starosti kao englezki, nespada na tako zvanu ugljevnu tvorbu, nu dobar je smjedji ugalj, poput onoga u Zagoru, Trifailu i Hrastniku u susjednoj Štajerskoj. Osobito bogato na dobru uglju je Zagorje, zatim Banovina, pa i Slavonija. Dalmacija ima takodjer dobra uglja na više mjesta, a od dulje vremena već vadi se ugalj na podnožju briega Promine. Još bogatija na uglju je Bosna.

Za eventualni razvitak ugljarstva u Hrvatskoj i u spomenutih zemljah prvi je uvjet usavršenje obćila. Ceste, željeznice imaju se graditi obzirom na pojedine veće ugljevne kotline, a rieke se imaju učiniti brodivimi. Drugi faktor, koji upliva na ugljarstvo, jest razvoj industrije. Državna vlast je ovdje u prvom redu pozvana, da industriji željezničkim cjenici, te obzirnim oporezovanjem na noge pomogne. Bez tih obzira nepodize se nikad kod nas industrija,

napram priemočnoj vanjskoj konkurenciji. Čuo sam iz ustih naših ljudi po više puta težku rieč, da kod nas nemože doći do procvata rudarstva, dok se nestvori proletarijat, koga još za sada neima. Nu rudar nerekrutira se u nijednoj zemlji iz propalica, on je vojnik svoje vrsti, te od mladih noguh na svoje teško i pogibeljno zvanje pripravljen. Rudar bolje svoju glavu u torbi nosi nego ijedan vojnik i on svaki dan bitku bije sa oporimi elementi. Rudari su u svih zemljah slobodan i srčan narod, kakav bi se kod nas tek s rudarstvom uzgojiti imao, a od propaloga seljaka nenačinismo mi nikada rudara. S toga čuvajmo prije svoj seljački stališ, a nastojmo, da nam se odgoji rudar, koji će znati blago u utrobi zemlje skriveno na obću korist na svjetlo iznositi.

Iza uglja najvažnija ruda za budući razvoj montanističke industrije je željezo. Na željezu bogati su velebitski krajevi. Sjeverno od Velebita stere se zona željeznih rudača, više milja duga. Kod Crnoga Vrela dolazi kralj (Haematit), koji je već god. 1857 analizovan te sadržaje prosječno do 60% čista željeza.

Željezne rudače ima u obilju kod Vojnića, zatim na više mjesta u Petrovoj gori, te kod Bešlinovca u Banovini. Rude kod Samobora bogate su na veoma dobru kralju (haematitu) i tu se duže vremena željezo takodjer vadilo. Očura sadržaje takodjer željeznih ruda. Gora zagrebačka ima željezne ljuske (Eisenglimmer) kod Kašine. U Slavoniji ima iste rude kod Oriovca u Dilj-Gori. Od starijih rudnika spominjemo one kod Fužine i kod Čabra. Susjedna Bosna obiluje na željezu posve izvanredno.

Ni mjedenih ruda nemanjka. U Hrvatskoj ih ima u Banovini, u zagrebačkoj gori, u okolici ruda samoborskih, u Fruškoj Gori. Važnije su od bakrenih ruda rude olovne, kojih ima na mnogih točkah u domovini našoj. Spominjem ovdje Ričicu u Lici, Trgove, rov Bistra u gori zagrebačkoj, Frušku goru. Najviše srebra sadržaju olovnjaci do 1 na tisuć.

Manganovih ruda ima u našoj domovini takodjer na više mjesta. Te rude rabe staklaram za čišćenje stakla, za čišćenje platna u koliko se manganovimi rudami priredjuje chlorna voda (eau de Javel). Poznato mi je, da su se prijašnjih godina manganske rudače iz Petrove gore izvažale.

I gyps ima kao objekt za rudarska poduzeća njeku važnost. Iz njega se pali gypsovna melja za svrhe gradjevne. Gyps takodjer mnogo rabi za gnojenje polja i za pripravljanje komposta. Medju odlikami samoborskoga gypsa ima takovih, koje se malo razlikuju

od alabastra, pa bi te odlike mogle rabiti za rjezbarske svrhe, za pravljenje figurina i arkitektoničkih ornamenata. U istu svrhu mogao bi rabiti i serpentin, koga u Banovini ima u raznih odlika i veoma obilno na Trepči, kod Vrtlina i dalje na jug. U mnogih zemljah ima posebnih učiona za rezbarstvo serpentina, iz koga se prave krasne vaze i statuete. Poučavanje u obradivanju gypsa i serpentina moglo bi biti predmetom naše obrtničke škole, od koje se za razvoj našega obrta i za širenje radinosti u narodu možemo čemu nadati.

Kad govorimo već o rudah nesrijemo mukom mimoći ni kamenje, koje rabi za gradjevne svrhe. Valja znati, da na našem groblju rabi amo tamo kamenje, koje je tja iz Švedske u zemlju doveženo. Mnogo ima takodjer kamenja dovežena iz Česke i iz kamenara na Dunavu. Naša domovina obiluje na svakovrstnom prekrasnom kamenju. Moslavački granit već dugo godina rabi, nu gora moslavačka krije prekrasnih odlika, koje još nisu nikad u uporabi bile. U krašnih priedjelih naše domovine ima šecerolikih odlika vapnenca, koje bi mogle vriediti kao statuarni marmor. Šarenih mramora razne boje ima po Dalmaciji, Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni veliko obilje. Gora zagrebačka ima takodjer lepih vrstih mramora, kako se može razabrati iz zbirke primjeraka nalazeće se u našem muzeju. Iz vapnenca dobiva se paljenjem dobra vapna, mnogi vapnenci ciepaju se na tanke ploče, koje rabe za taracanje, a u Dalmaciji i zapadnih krajevih Bosne i za pokrivanje kuća. Da je poznavanje kamenja rabiva za tehničke i gradjevne svrhe od prevelike važnosti, može se najbolje odatle razabrati, što je u novo sagradjenih dvorskih muzejih osnovan posebni muzealni odsjek za sve kamenje, koje kod gradjevinah austro-ugarskih gradova rabi ili ima drugu koju tehničku važnost.

Nemanjka dakle u domovini našoj predmeta za rudarska i tehnička poduzeća, nu pomanjkava još poduzetnosti i strukovnoga znanja. I to će se vremenom razviti. Što nemože pojedina sila, to će izvesti udruživanje osnovano na poštenu, promišljenu radu i na medjusobnoj podpori. Što neide na prvi mah, ostvarit će se nakon dužega uztrajnoga rada. Procvat rudarstva nije u nijednoj zemlji djelo pojedinca, već plod nastojanja više generacija. Pojedinac može dati samo impuls, njegovi nasljednici tek punim uspjehom izvadjaju njegove osnove i žanju plod njegove zamisli. Neima tomu dugo, da se je u okolici Monsa u Belgiji vadio ugajl samo do stalne dubljine. Njeki liečnik došao je do zaključka, da se ugajl i dalje

na zapad od Monsa duboko pod površinom zemlje nalaziti mora. On poče okno spuštati u dubinu. On potroši sav svoj privatni imetak, a do uglja još nedodje. Već mu se počeše obćenito podrugivati, nu on uztraja, pozajmi negdje još njeku svotu novaca i zaisto doskora dodje do uglja i steče obilnu naplatu za svoj trud. Jedva su rezultati toga prokapanja u dublinu poznati bili, počeše u sjevero-zapadnoj Francezkoj, sa velikim troškom u još većoj dubini prokapat i okna za ugalj i svagdje bje isti povoljan rezultat. Danas obiluje okolica grada Lille-a na tom gorivu, dočim je prije ugalj iz Belgije i Englezke uvažan bio.

Nu i država ima svoju zadaću oko razvoja rudarstva, kako smo već prije naglasili. Ako oni isti propisi i nameti vladaju u onakovih krajevih, gdje rudarska industrija cvate i u onakovih, gdje bi se tek razviti imala, tad je više no vjerovatno, da u drugom slučaju do razvoja mantanističke industrije ni doći neće. Ova potonja nježna je biljka, dok je mlada sve joj hudi, treba ju u zaštitu uzeti i svimi sredstvi podupirati, dok se na noge postavi, onda će i zemlji i državi dati obilne nagrade.

Zaključujući ovaj kratki osvrt na rudarstvo u Hrvatskoj, izričem još jednom tvrdu nadu, da u zemljah naših tu granu ljudske djelatnosti još liepa budućnost čeka, i ta je bar dielomice u rukama naroda našega. Uzpregnimo se dakle na mučan al i na platan rad, ako ne baš platan nam, a ono potomkom našim.